

József Attila nyelvész-tétikája

TVERDOTA György

ELTE BTK Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet, professor emeritus

ORCID: 0009-0006-9926-8796

The linguistic poetics by JÓZSEF Attila

Abstract | In the summer and autumn of 1928, the young poet, JÓZSEF Attila started formulating a concept of the philosophy of art. He wrote several parallel fragments, but did not finish the text. He used the results of his work in his (mostly polemical) treatises written in these years: in the *Ady-vision* (*Ady-vízió*); in the *Hungarian Art and Labanc Review* (*Magyar Mű és Labanc Szemle*); and in the BABITS pamphlet *Gods are dying, Man is alive* (*Az Istenek halnak, az Ember él*). The concept took its most mature form in his lecture on *Literature and Socialism* (*Irodalom és szocializmus*). His concept of the philosophy of art was based on the self-defined notion of “inspiration”. The last part of his work, despite the apparently generalised use of the term, concentrated on poetry, on the art of the word, and he called this fragmentary formulation “the format of the philosophy of poetry”.

In accordance with his political and ideological orientation at the time, he interpreted poetry as an art form closely linked to the concept of the nation and to the mother tongue. The theory can be considered linguistic aesthetics. This paper attempts to reconstruct JÓZSEF Attila’s linguistic aesthetics, which is based on CROCE’s aesthetics, on the Italian philosopher’s thesis that “language is poetry”. This concept was represented at the time by the German linguistic idealist current, a kind of linguistic aspect of the history of ideas, the Munich school of Karl VOSSLER. CROCE and the Munich School can be traced back to the linguistic philosophy of Wilhelm von HUMBOLDT, and thus JÓZSEF Attila’s conception of language is a continuation of the Humboldtian tradition. JÓZSEF Attila was particularly concerned with the problem of the magic of names, and in this way was strongly linked to the theories of ethnolinguistics and modern ethnology. It was from these components that he built up his concept of the relationship between language and poetry at the turn of the twenties and thirties, which had far-reaching consequences for his entire subsequent poetic practice.

Keywords | JÓZSEF Attila, aesthetics, inspiration, linguistic idealism, the magic of names

Az írás ajánlása nem pusztán kegyeletes vagy udvariassági gesztus nemzedékem egyik legkiemelkedőbb, nemrég elhunyt képviselőjének tiszteletére. A tanulmányban leírtak egyik ősforrása Horváth Iván harmadéves egyetemistaként írt szemináriumi dolgozata és az ezt követő, Németh G. Béla vezetésével lezajlott egyetemi szemináriumi vita. Hogy ezt az álláspontot képviselem, nem pillanatnyi felbuzdulás magyarázza. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az *Irodalomtörténeti Közlemények* 1985-ös évfolyamában közölt *Megjegyzések Horváth Iván „Névvárázs” című tanulmányához* címmel megjelent írásom, amelyben egyebek között ezt írtam:

A harmadéves bölcsész majd húszesztendősen dolgozata azért érdemes figyelmünkre, mert – tudomásom szerint – mindmáig az egyetlen olyan írás a költő művészetbölcséletét elemző irodalomban, amely központi jelentőséget tulajdonít a névvárázselméletnek, és fölveti a leglényegesebb kérdéseket, amelyekre e teória értelmezése és értékelése során a tudománynak választ kell adnia. Talán sokak számára különösnek tűnik, hogy egy filozófer hallgató ilyen felismerésekhez eljutott, a kutatás pedig furcsálkodó vállvonogatással elment a kínáló lehetőség mellett, hogy tehát egy helyes tudományos kezdeményezés, egy probléma meglátása szemináriumi dolgozatban s nem komoly szakmunkában kapott helyet.¹

Nyomban hozzátettem, hogy én magam is idegenkedve fogadtam Iván felfedezéseit:

Én magam sem vettem komolyan azt az évfolyamtársamat, aki felolvasott az egyetemi szemináriumon *Névvárázs* c. dolgozatából és ifjonti hévvel védelmeszte a benne kifejtett álláspontját. Töredelmesen bevallom, hogy azoknak adtam igazat, akik megütköztek már a dolgozat témaválasztásán is, s nem értették, miért csinál Horváth Iván olyan nagy ügyet a költő mellékesen odavetett néhány mondatából. Csak, amikor a hetvenes évek második felében elkezdtem vizsgálni azt a szellemi befolyást, amelyet Benedetto Croce esztétikája, ez a *nyelvestétikai rendszer* gyakorolt József Attilára, emlékeztem vissza az annak idején megmosolygott dolgozatra, s láttam be, hogy a dolgozatíró a költő művészetbölcséletének központi magjára tapintott rá, amikor „A költészet a nemzet lelkében ható névvárázs” tételen és ennek rokonain kezdett el töprengeni.²

Az ajánlásnak van még egy másik nyomós oka is. Horváth Iván révén jutott el hozzám egy olyan kéziratcsomag, József Attila prózai értekező hagyatékának egy hatalmas, addig ismeretlen korpusza, amely lehetővé tette, hogy a korábban 1929 és 1935 közé keltezett és *Esztétikai töredékek* cím alatt közzé tett kéziratanyagot kibővítve rekonstruálni lehetett József Attila 1928-ban és 1929-ben írt töredékes művészetbölcséleti fogalmazvá-

1 TVERDOTA György, „Megjegyzések Horváth Iván »Névvárázs« című tanulmányához”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 89 (1985): 570–573, 570.

2 Uo.

nyát, és képet kialakítani az egyetemi hallgató korú fiatal költőnek a művészetéről való gondolkodásáról. Ennek az anyagnak a feldolgozása során tártam föl a művészetbölcseleti töredék feltehetőleg legkésőbb megfogalmazott részeiben a nyelv és a költészet viszonyáról kifejtett nézeteit. Számos részlettanulmányt tettem közzé ebben a tárgyban, igen nagy hányadában az *Irodalomtörténeti Közleményekben*. A József Attila nyelvésztétikáját tárgyaló tanulmány ennek a kutatómunkának a legfőbb eredményeit foglalja össze.

Jelen tanulmány a most készülő József Attila-monográfiám egyik fejezetének készült. Terjedelmi okokból ki kellett emelnem a kötetből, de tartalma miatt nélkülözhetetlenül szükségesnek tartom közzétételét a kutatás számára. 1929-ben és 1930-ban vagyunk, amikor József Attila több polemikus természetű értekezést tett közzé: az *Ady-víziót*, a *Magyar Mű és Labanc Szemlét*, a Babits-pamfletet. Ezek gondolati alapjául az az egyidejűleg kidolgozott művészetbölcseleti koncepció szolgált, amely végül az *Irodalom és szocializmus* című írásban nyerte el végleges formáját. A nyilvánosság elé bocsátott értekező szövegek háttérében húzódik az a művészetbölcseleti fogalmazvány, amelynek a művészet metafizikáját taglaló első fejezetei után következő, költészetbölcseleti formatant tartalmazó része talán a kéziratot hagyatékban maradt fogalmazvány legkésőbb írt eszmefuttatása. A fogalmazványnak adott, az egyik kéziratban fennmaradt cím: *Ihlet és nemzet* leginkább erre a második részre, a költészetbölcseleti formatanra illik. Úgy tűnik, 1930 elején ezt a fogalmazványt újrakezdte, immár barthás szellemben, tősgyökeres magyarosság hatására törekvő modorban, de ez a variáns is töredékben maradt. A megjelent és a fogalmazvány formában ránk maradt, töredékes értekezések részint újra meg újra megismétlik a költő ekkorra kialakított alaptételeit, részint pedig ugyanannak a gondolatnak valamilyen új változatát, korábban még ki nem fejtett vonatkozását domborítják ki. A döntően új fejlemény az elkészült újabb részletekben: a nyelv (vele a költészet és a nemzet) előtérbe kerülése.

Ihlet és nemzet: az ihlet a művészeti megismerési mód neve József Attilánál, minden művészeti ágra érvényes. A festészet, az építészet, a zene nyelve egyetemes, még ha bizonyos megnyilvánulásai lehetnek is jellemzők egy-egy nemzetre. A nemzet ellenben eleve szűkebb kategória az ihletnél: egy adott nyelvhez kötött szemléleti forma. A költészet mindig valamilyen nyelven belül létezik, tehát ab ovo nemzeti jellegű. Márpedig, ha ez így van, akkor a költőnek saját anyanyelvével kell bensőséges kapcsolatot létesíteni. A József Attila-i költészetbölcseletet egyszerre alapozza meg a nemzeti közösség iránti elkötelezettség és a magyar nyelv iránti kiemelt érdeklődés. Az ihlet és a nemzet együttes szemügyre vétele a költészetre irányuló vizsgálódást jelent. Amikor a költő „műalkotás”-ról beszél, mindig költői műalkotást kell értenünk rajta. A művészetbölcseleti fogalmazvány „tősgyökeres” változatában kerek perec vállalja is ezt az egyoldalúságot: „Költő vagyok, mifene más – mondhatnám. Fejtegetéseim sarkcsillaga így a költészet, e körül fordul módjával gondolatom.”³ A triviális megállapításnak, hogy a költészet anyaga a nyelv, és ezért a költőnek mindenek fölött a nemzeti nyelvvel kell termékeny érintkezésben lennie, és hogy József Attila nyelvi tudatossága kezdettől át-

---

3 JÓZSEF Attila, „A tudomány abban különbözik”, in JÓZSEF Attila, *Tanulmányok és cikkek 1923–1930: Szövegek*, szerk. HORVÁTH Iván és mások, 259–272 (Budapest: Osiris Kiadó, 1995), 264.

lagon felüli volt, az a körülmény ad kivételes jelentőséget, hogy a nyelvvel kapcsolatos reflexiói húszas évek végi értekezéseiben nyelvészeti szintre emelkedtek.

A régiesebben hangzó „nyelvészeti” annyiban pontosabb megjelölés, mint a „stiliztikai”, hogy egyrészt a nyelvhasználat gyakorlati szintjéhez képest elvont, általánosabb érdekű, a költő nyelvhasználatával élve, metafizikai jellegű gondolatmenetéről van szó, másrészt pedig egy, a korban jelenlévő nyelvtudományos irány, a nyelvészeti idealizmus törekvéseivel rokoníthatók. Középpontjukban József Attilának a nevek, a névadás iránti nagy fokú érzékenysége áll. A *Curriculum vitae* egyik legtöbbit idézett helye az, ahol a szerző az elemi iskola harmadik osztályát végző kis Attila saját neve iránti szinte narcisztikus érdeklődésének születéséről vall. Az élmény talán valóban ilyen korai, de tudatosítása, értelmezése jóval érettebb, diszciplináltabb tudásról árulkodik. Rónay György úgy látja, hogy inkább visszavetítésről van szó, és a névváltoztatás miatti elsődleges megbotráncozást az okozta, hogy József Jolán második házassága után a Lucie nevet vette föl. Az 1928 tavaszán írt *József Attila* című vers már komoly névtani tájékozódásra vall, a költő itt úgyszólván etnolingvisztikai mintát követett, a mondatból zsurgított név formulájával élt: „A rokonok úgy hívták: Többé-itt-ne-lássam”.

A névtani tájékozódás legfontosabb forrása a *Magyar Nyelv* című folyóirat 1927-es évfolyamában Zlinszky Aladártól olvasható *A névvarázs*, a Solymossy Sándortól ugyanitt megtalálható *Névmágia* című tanulmány lehetett. A költő jeligés pályamunkát küldött be a *Napkelet* című folyóirat által kiírt pályázatra. A *Muagerisz* jeligét használta, amelyet a *Magyar Nyelv* ugyanezen számában olvasható Moravcsik Gyula-tanulmányból kölcsönzött. A folyóiratszámot tehát bizonyíthatóan forgatta. A források között szóba kerülhet Hornyánszky Gyulának az *Egyetemes Philologiai Közönyben* megjelent *A szó hatalma* című korábbi írása is. Az onomasztikai irodalom klasszikus művének, Platón *Krátüloszának* ismeretére nincs adatunk (legfőljebb idézetként, mint Zlinszky vagy Hornyánszky tanulmányában). Hornyánszky a szegedi egyetemen tanított, de nincs információnk arról, hogy a költő ismerte-e őt vagy a tanulmányát. Zlinszky Aladár óráit a fővárosi egyetemi évében felvette indexébe. A listát még két kortárs irodalmár nevével egészíthetjük ki: Ignotuséval és a Kosztolányiéval.

Zlinszky Aladár tanulmánya képezhet közvetlen összeköttetést a kora gyermekkori név- és identitásvesztés élménye, illetve ezt kompenzáló, az Attila királyról olvasottak emléke és a hun uralkodó nevével kapcsolatos mágikus és etimológiai vonatkozások között: „A magyar *Etele* szabályos hangváltozással lett a gót *Attilából*. E gót szó pedig azt jelenti 'atyácska', tehát kicsinyítő, kedveskedő név: eufémizmus az igazi név helyett, melyet a hunok a gótoknak talán meg se mondtak, de ha tudták is, nem merték hatalmas urukat neve említésével fejükre idézni²⁴ – olvassuk Zlinszky tanulmányában az Attila név névtabu folytán történt használatba kerüléséről. Solymossy általánosabban érinti a névazonosság identitásképző, önértzet felfokozó szerepét. A két tanulmány lényegében teljes körképet nyújt a névtani és etnológiai, illetve művelődéstörténeti jelenségekről, amelyek a tulajdonnév mágikus használatával függenek össze.

4 ZLINSZKY Aladár, „A névvarázs”, *Magyar Nyelv* 23, 3–6. sz. (1927): 100–109, 106.

József Attila költői gyakorlatának ebben a stádiumában, amikor a tiszta költészet zárt keretei között maradt, és tartózkodott a retorikus versbeszéd eszközeinek igénybevételétől, a névvarázsnak a szavakban rejlő immanens erőt hangsúlyozó oldala került előtérbe, amelyet Kosztolányi felülmúlhatatlan pontossággal jellemzett: „Amit a költők leírnak, az él, pusztán azáltal, hogy leírják. E mágiájuk segítségével kerteket bűvölnek elő a papíron, pedig mindössze néhány virág nevét említik.”⁵ A paradoxon: leírni néhány virág nevét és ezzel „kerteket bűvölni elő”,⁶ telitalálat. Amit a költő tesz, egyszerre profán, egyszerű cselekedet, virágnevek felsorolása és mágikus aktus: felszabadítani a nyelv megjelenítő erejét. A varázslat azonban csak akkor következik be, ha a költő a megfelelő virágneveket megfelelő számban és sorrendben, jól megválasztott szövegkörnyezetben írja le. Ez az, amire nincs recept, és ami racionálisan megtervezhetetlen. Ugyanezt fogalmazta meg Ignotus a *Nyugat*-ba írt 5. „neovojtinájában”: „az ébredő emberálat először álmétkodott el rajta, hogy felebarátom dűnyög egy pár hangot s erre az én lelki szemem előtt látomás kóvályodik.”⁷ A szavak és a dolgok világa különválasztva két külön világ, saját szabályokkal. Az egyik hangtani, alaktani, szintaktikai törvényeknek engedelmessékedik. A másik azoknak a bonyolult determinációknak, amelyek a való világot szabályozzák. Az ihletett költő számára azonban a különválasztott oldalak holttetemek. Csak szoros egységükben élnek. Ahogy Solymossy Sándornak a természeti népek gondolkodásáról adott jellemzését továbbgondolva mondhatjuk, a dolgok neve olyan, mint az árnyékuk. Elválaszthatatlanul kíséri őket. A költő az árnyékokat ragadja meg közvetlenül, a nyelvtan szabályai szerint jár el velük, de általuk birtokba veszi az árnyékokat vető tárgyakat is. A megnevezés ez a birtokba vétel.

Csakhogy, ha a világ dolgai a nevük által jutnak birtokunkba, ez a költő részéről cselekvést feltételez. Amit a költő megnevez, azt megidézi, megjelenésre kényszeríti. Az aktus, amelynek révén ez a folyamat végbemegy, a varázsigé kimondása. A névvarázs fogalma tehát a nevek mellett bevonja a nyelvről való gondolkodásba az igéket is.

A magyar szó még frissen megmaradt – inkább, mint a nyugati nyelvekbeli s ami elejével minden nyelvnek minden szava volt: igének [...] mágikusnak... A magyar szó igézetes volta minden magyar író tásámán-ná avathat, ki tud ördögöt űzni, lelkeket marasztani, s a Teremtő teremtette világban magának is uraságot, országot kiolvasni⁸

– írja Ignotus, akivel a költő megoszthatta a mágikus nyelvhasználattal kapcsolatos gondolatait. A másik mester, akivel ilyen kérdésekről beszélgetett, Kosztolányi volt. Tőle időben későbbi megnyilatkozásokat idézhetünk: „Milyen csodálatos is a bibliának ez a szózata: »Kezdetben vala az ige«”,⁹ illetve: „Főnév és ige közt a magyarban nem oly gyökeres a különbség, mint az indogermán nyelvekben. Ha ezt írom egymás mellé:

5 KOSZTOLÁNYI Dezső, „Gyermek és költő”, in KOSZTOLÁNYI Dezső, *Nyelv és lélek*, szerk. RÉZ Pál, 510–514 (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1990), 512.

6 Uo.

7 IGNOTUS, „Nyelv és írás: Neovojtina 5”, *Nyugat* 18, 24. sz. (1926): 955–960, 960.

8 Uo.

9 KOSZTOLÁNYI Dezső, „Ember és világ: Ige”, *Pesti Hírlap* 55, 223. sz. (1933): 6.

a fagy beállt, és a víz fagy, akkor talán kitetszik, hogy a határok mesterségesek, s a mi főnevünk cselekszik is, az ige egyszermind magát a dolgot is jelzi.¹⁰ Hasonló megnyilatkozást a későbbi évekből József Attilától is idézhetünk: „A legkiválóbb nyelvészekkel barátkozott, és éjeleken keresztül vitatkozott egy-egy szóról, igéről. »A szó több mint a cselekedet« – mondogatta – »az ige több a tett [...] Nem érzitek? Ige [...] megigézni [...] a szóval megigézni, elvarázsolni, megváltoztatni a dolgokat».¹¹ Ige és főnév határai (és általában a szófaji határok) tehát átjárhatóak voltak a nyelvészkedő alkotók számára.

Hornyánszky Gyula Zlinszky által is hivatkozott tanulmányában, amelynek a motója Victor Hugótól származik: „Car le mot, c'est le Verbe, et le Verbe, c'est Dieu.” („Mert a szó az Ige, és az Ige az Isten.” – Pór Péter nyersfordítása) – mint tanulmányának címe is mutatja, nem is névvarázsról vagy varázsigéről, hanem *A szó hatalmáról* beszél.¹² De Zlinszky gondolatmenete is a szó varázshatalmából indul ki: „Ismeretes, hogy a primitív népek a szónak, mint ilyennek, sajátosság, misztikus jelentést tulajdonítanak, s bizonyos esetekben valóságos varázshatalmában hisznek.”¹³ József Attila nyelvről való gondolkodásának centrumában tehát a szókincs állt. „A költemény legkisebb eleme, része a szó, a szó tehát önmagában is költemény” – írja az *Ady-vízió*ban, majd a szót a nyelv szinonimájaként kezeli: „Az ihlet (költészet) az a szellemiség, amely a szavakat, a nyelvet megteremtette.”¹⁴ Ugyanezt olvashatjuk a művészetbölcseleti fogalmazvány utolsó fejezetében, az *Ihlet és nemzetben*. Joggal beszélhetünk tehát József Attila szókul-tuszáról. Németh Andor *Kommentár*ában, amely a tiszta költészet verseszményét kialakító József Attila egyik fő forrása lehetett, ugyancsak a szó kultusz jelenségével találkozzunk: „A költő anyaga a szó. A szó az ő anyaga.”¹⁵

Ha szó kultuszról beszélünk, hogy tétje legyen ennek a választásnak, szembe kell állítanunk más nyelvi jelenségekkel. Ilyenként a mondat kínálkozik, illetve azok az alak-tani és szintaktikai szabályok, amelyek a szavakból mondatot állítanak össze. Elméle-tileg ezt az álláspontot a húszas évek végén Németh Andor, a költő barátja fejtette ki, elsősorban az említett *Kommentár* című írásában:

Az igéző és idéző nyelv grammatikába lombosodott [...] Mindent fel kell oldani, ami korlát, akadály és kész csatorna, minden béklyót le kell szedni a nyelvről, minden holt grammatikát és hagyományos szóköztést [...] A szó, a szó csoport, a vers: ha semmire sem emlékeztet, nem lehet emlék: azáltal, hogy hozzá hasonló nincs: ő lesz.¹⁶

Az avantgárd kísérletezése során keletkeztek olyan szövegek, amelyek pusztá szóhal-mazok minden belső strukturáltság nélkül. A kevésbé szélsőséges gyakorlat beérte a szintaktikai szabályok ellen alkalmanként vétő megoldásokkal, elsősorban mondatta-

10 KOSZTOLÁNYI Dezső, „A magyar nyelv felfedezése”, in KOSZTOLÁNYI, *Nyelv és lélek*, 267–270, 269.

11 Idézi: SZOMBATI Sándor, „Az ige több mint a tett”, *Pesti Napló* 88, 278. sz. (1937): 10.

12 HORNYÁNSZKY Gyula, „A szó hatalma”, *Egyetemes Philologiai Közöny* 38 (1914): 633–656.

13 ZLINSZKY, „A névvarázs”, 100.

14 JÓZSEF Attila, „Ady-vízió”, in JÓZSEF, *Tanulmányok és cikkek...*, 151–171, 166.

15 NÉMETH Andor, „Kommentár”, *Dokumentum* 1, 1. sz. (1926): 6–12, 12.

16 Uo., 6.

nilag nem vagy nehezen leírható szabad szintagmák gyakori alkalmazásával vagy az igéket kerülő, névszói állítmánnyal ellátott mondatokkal. A szó ezekben a szerkezetekben kétségkívül nagyobb jelentőségre tett szert a mondat rovására.

József Attila gyakorlata is ezt a szavakat a mondatból mértéktartóan kiszabadító irányt követte. Nem volt olyan délibábos nyelvész, mint több pályatársa, köztük Erdélyi József, de nem volt a nyelvtudomány módszertani szabályaihoz magát aggályosan tartó szakember sem. Megnyilatkozásai a két véglet közötti tág mezőben mozogtak. A szó és a mondat viszonyát érintő megjegyzéseiben a mondat szerkezetet alany- és állítmányfogalmait nem határolja el a logikai alany és állítmány alkotórészeiből felépülő ítélet (vagy Pauler Ákos tiszta logikai szóhasználatával: tétel) összetevőitől. Ilyen tárgyú megjegyzéseiben (az *Ady-vízió* függelékében vagy 1928-ban írt versei kéziratának hátlapjára írt rövid vázlataiban) azon töpreng, hogyan keletkezik a próza nyelvében használatos (logikailag szabályosan tagolt) mondatokból résztelen egész, egységes szimbólum, mint a szó, a közönséges képzet, illetve a műalkotás. Amit a költő itt leírt, voltaképpen a tiszta költészet programjának egyfajta megfogalmazása volt, amelynek központi törekvése az elimináció, a fölöslegnek a vers szövegéből való kihagyása, az alaktani és mondattani redukció elve. A kompozíció: tömörítés.

A *Csüngője voltam* verzóján ezt olvashatjuk: „A szintetikus ítélet mindig két ismeretforrás, a gondolkodás és szemlélet kapcsolata” – ez a mondat Kant *A tiszta ész kritikájában* az ismeretbővítő ítéletről írott fejtegetésének kölcsönvétele, ahogy „Az apercepció szintézise” sor is. Ez után hoz példát arra a költő, hogy ugyanaz a tartalom kétféle formát ölt aszerint, hogy jelző és jelzett szava kapcsolataként írjuk le: „A szürke ólom – képzet.” vagy alany-állítmány szerkezetbe rendezzük: „Az ólom szürke – ítélet.” A két példa egymás mellé állításából vonja le a következtetést: „Egy tétel *értelme*, mint önálló lelki jelenség csak alany és állítmány nélkül, vagyis *nem logikailag* szerepelhet. A költemény tételei tulajdonképpen oly tételértelmek, amelyek csak utólagosan, azaz pusztán formailag válnak tétélekké.”¹⁷ A látszólag jelentéktelen feljegyzés József Attila tiszta költészeti korszakának egyik alapvető felismerését fogalmazza meg: azt, hogy a logikai, értelmi szerkezet a költői műben megszűnik, föloldódik, csak látszólag őrzi meg mondattani, ítéleti szerkezetét, azaz képletesen „Az ólom szürke” ítélet voltaképpen „A szürke ólom” képzetté változik. Ugyanezt a gondolatot fogalmazza meg az *Egy éjjelre, padra, kőre* versváltozat hátlapjának 6. és 7. pontjában: „Az ihlet az ítélet ítélelszabályának megsemmisítése. Az alany és állítmány különvalóságának megszűnt az ihletben.”¹⁸

A legfontosabb hely azonban, ahol a mondat (ítélet) és a szó (képzet) viszonyáról a nyilvánosság előtt értekezett, az *Ady-vízió* volt. Itt fejtette ki a költő legrészletezőbben és ezért legtagoltabban szóközpontú felfogását:

Az Úr Illésként elviszi mind, / Kiket nagyon sujt és szeret. Ha e két sort ítéletnek tekintem, észre kell vegyem, hogy több ítéletet foglal magában. Ez ítéletek azonban különböző-

17 JÓZSEF Attila, „A szintetikus ítélet”, in JÓZSEF, *Tanulmányok és cikkek...*, 138–141, 138.

18 JÓZSEF Attila, „A műalkotás”, in *uo.*, 136.

ek és széthullanának, ha e két sor össze nem tartaná őket. De éppen ez összetartás által már nem különülnek el, nem különböznek s minthogy mint különböző ítéletekhez illik, különbözniök kellene, hogy legyenek, megszűnnek ítéletek lenni. Azt mondhatni, hogy ezáltal csak egy ítélet van jelen. Igen ám, de a vers egész s ha egészében elolvassuk, azt látjuk, hogy ez az ítéletelemzés végig megismételhető. De – és ez fontos – így a végén az egész vers egyetlenegy ítélet volna – ha volna alanya és állítmánya. Azonban nincsen s így megint eljutunk a szó keletkezéséhez [...] Már most, a költemény által megsemmisített ítéletek [...] nagyjából valószínűsítik a valószínűsítést s egymáshoz való kapcsolatot jelentik. Miután azonban megszűnnek ítélet lenni, az alany és állítmány is megsemmisül mint olyan, hiszen azokká, tehát egyben különválókká, éppen az ítélet tette őket. *Eggyé olvadnak, aminthogy a világegészben is egyek.* A költemény pedig, minthogy a dolgokat nem a maguk valóságában tartalmazza mint esetleg a zsák, nem más, mint neve annak a dologi csoportnak, amelyet bontatlan egységbe foglal: *névvárázs*.¹⁹

Az idézett részlethez hasonló gondolatmenetekkel a költő más írásaiban is találkozunk, leghíresebb és legtöbb idézett köztük a Babits-pamflet „szallagút-hasonlata”. De ezek gyakran példázatok vagy metaforikus megfogalmazások. A fogalmi nyelven való beszédhez az *Ady-vízió*-ból vett idézet áll legközelebb, s mint ilyen, lehetővé teszi, hogy a költő által követett mintára vonatkozó hipotézist állítsunk fel. A mintát valószínűleg Croce esztétikájában találjuk meg. Az olasz filozófus szerint a művészet intuíció, semmi más, csak intuíció. Így ha egy költeményben gondolatokat, elvont fogalmakat találunk, az merő látszat. Olyan, mintha egy bronzszobor megalkotásához már korábban elkészült bronzszobrok anyagát kívánnánk felhasználni. Bedobjuk a kész szobrokat egy olvasztókemencébe, ahol azok elvesztik eredeti formájukat, és így válnak az új szobor anyagává. József Attila idézett fejtegetése éppígy bánik az ítéletekkel, amelyekből a látszat szerint a költemény felépül. Ezeknek az ítéleteknek az ítélelbeli mozzanata leolvad, és csak a tartalmuk őrződik meg képzetek, szavak formájában, amelyekből az ihlet munkájának köszönhetően egyetlen, szétválaszthatatlan egységgé, egyetlen (születő) szóvá állnak össze az alkotóelemek.

Az idézett rövid feljegyzésekben, mint láthattuk, a költő Kant fogalmaival dolgozott. Az *Ady-vízió* ellenben azt mutatja, hogy gondolatmenete felépítéséhez nem a német filozófus, hanem Pauler Ákos terminusait vette kölcsön. Kant kritikai filozófiája elutasítja, hogy a tapasztalati világon túli transzcendens szféráról ismeretekre tehetnénk szert. A művészet metafizikájának kidolgozásán fáradozó József Attila ezért – mint már korábban idéztük – Pauler Ákost választotta kalauzul. Feltételezése szerint Ady költői nagyságának egyik záloga az volt, hogy verseiben – úgymond – ismeretgyarapító, szintetikus és visszakövetkeztetésre alkalmas autohetikus ítéleteket elegyített össze.

A több nekifutással készülő művészetbölcseleti fogalmazványban és a belőlük táplálkozó vitairatokban a kanti fogalomhasználatból a pauleri terminológiába végbement fejlődéshez hasonló átalakulást érhetünk tetten szociológiai vonatkozásban is. Vágó Mártával folytatott levelezésében nemcsak pszichológiaellenes, hanem szociológia-

19 JÓZSEF, „Ady-vízió”, 167–168.

ellenes megnyilatkozásokat is találunk, s ezek éle valószínűleg a Márta lelkesen dicsért és védelmébe vett Mannheim Károly ellen irányult. Egyfajta szociológiátlan szociológiát mégis kénytelen volt vállalni, mert az egyénen túli, kollektív jelenségekkel számolnia kellett. Láttuk, 1928 őszén éles különbséget tett a történeti egzisztenciánk és az abszolútumhoz igazodó, metafizikai szinten élő énünk között. A szociológiát az előbbi, alacsonyabb szintű létezés világában tartotta illetékesnek. Mindazt, amit értékesnek vagy értéktermelőnek ítélt, azt a szellemiség fogalmi körébe vonta. Mindent a test és a szellem dichotómiájának koordinátarendszerében próbált meg elhelyezni.

Ha kilépett a művészet metafizikájának problémaköréből, hozta magával ezt a koordinátarendszert. Egy 1928 őszén írt, máig kellően át nem világított társadalomelméleti fejtegetését, a *Társadalomértelmezését* ezzel a megállapítással kezdi: „A társadalom: szellemiség, nem csupán azért, mert van, hanem azért is, mert nincs mint fizikai: a társadalom minőség és nem mennyiség, hiszen nem osztható és semmiféle fizikai törvény reája nem vonatkozik.”²⁰ A megállapítás horderejét akkor mérhetjük föl, ha szembeállítjuk Vágó Márta egyik válaszlevelében a társadalomról adott meghatározással: „Minden szociológus könyve vagy előadásorozata legelején leadja egészen közhelyszerűen közérthető definícióit [...] a társadalom egy kultúrközösségbe tartozó nemzetek, osztályok, csoportok összessége.”²¹ Csakhogy József Attila, amikor a társadalmat „az emberiség szellemi tevékenységeként” határozza meg, radikálisan eltér attól a megközelítéstől, amelyet Márta választott. A nemzetek, osztályok, csoportok a költő szemében nem a társadalom, hanem annak csak hordozói. A *Társadalomértelmezés* egyik változatát, úgy látszik, elküldte Londonba. Erre reagálhatott a szerelmével szellemi lovagi tornát folytató lány úgy, hogy „primitívnek és egyszerűen hülyeségnek tartom ama kis tételt, hogy: a társadalom szellemiség.”²² Érdekes, hogy értékelését nagyon gyorsan visszavonta: „rájöttem, hogy »a társadalom szellemiség« mint filozófiai megállapítás helytálló, csak éppen hogy *nem definíció*.”²³ Persze, hogy „rájött”, hiszen épp ezekben a napokban küldte karácsonyi ajándékként szerelmének „a metaphisikai világban igen-igen otthonos” Max Weber egy könyvét, aki – mint ismeretes – „a kapitalizmus szelleméről” értekezik fő művében.²⁴

József Attila mindenesetre még egy ideig kitartott a társadalom ilyen szellemtudományos meghatározása mellett. A húszas évek végéről származó kéziratot hagyatéék egyik töredékében egy ilyen típusú társadalomelmélet alapfogalmait dolgozta ki:

Az ember, megfelelően tiszta szellemiségeinek, amelyeknek valóságos egysége, három tényleges tevékenység akarati hordozója s ezek: az egyén, a nemzet és a társadalom [...] az egyén az egyes ember szemlélete [...] Az embert, mint egyént [...] ezzel szemlélő szenvedőlegessége le is zárja.²⁵

20 JÓZSEF Attila, „Társadalomértelmezés”, in JÓZSEF, *Tanulmányok és cikkek...*, 143–149, 144.

21 Vágó Márta levele József Attilának Londonból 1928. december 11-én. JÓZSEF Attila, *Levelezése*, szerk. STOLL Béla (Budapest: Osiris Kiadó, 2006), 340.

22 Vágó Márta levele József Attilának Párizsból 1928. december 22-én. Uo., 345

23 Vágó Márta levele József Attilának Párizsból 1928. december 24-én. Uo., 347.

24 Uo.

25 JÓZSEF Attila, „Az ember”, in JÓZSEF, *Tanulmányok és cikkek...*, 79–83, 79.

A szemléletének körébe bezárt egyén mellett az ember másik meghatározottsága a nemzet:

a nemzet nem az adott nyelvet beszélők összessége, ez a nemzet hordozója volna, a népessége a nép, hanem nyilvánvalóan az embernek az a cselekvőssége, amellyel a nyelvet létrehozta [...] Minthogy pedig ez a nyelvalkotó szellemiség teremti a költészetet [...] a nemzet az ember ihleti tevékenysége.²⁶

Az ember harmadik meghatározottsága a társadalom. Erről is ugyanazt állapítja meg a szöveg, amit az előbbi két determinációról: „a társadalom nem is az emberek közös gondolkodása, hanem az embernek egyszerű észtevékenysége”.²⁷

A *Nincsen apám se anyám* kötet megjelenítése idején és ezt követően még egy ideig a költő valamiféle utópisztikus területenkívüliséget tulajdonított a költői tevékenységnek: „A nemzeti közösség ellentétektől mentesen tisztza, valóságosan és egész közösség, szemben a társadalmi közösség antagonizmusával.”²⁸ A hétköznapi gondolkodás, voltaképpen a fogalmi gondolkodás magába foglalja a társadalom belső megosztottságát, a világ kínzó, megoldásra váró feszültségeit. A művészet s ezen belül a költészet fölébe emelkedik az ilyen megosztó, konfliktushelyzetekkel szembesülő gondolkodásmódnak:

A társadalom észtevékenység lévén, antagonizmusa az egyszerű ítélet vizsgálatánál kitűnik. Alany és állítmány az ítéletben szétkülönülésükkel alkotnak egységet, míg a nemzeti közösség, akár a nyelven át, akár a költemény alapján vizsgáljuk, éppen az ész dialektikájának megszűnése. Hiszen a műben annak részei is elvesztik önállóságukat.²⁹

Ez az utópista művészetfelfogás fogalmazódott meg az *Erdélyi Helikonnak* írt, korábban idézett hitvallásában is. Ezt a felfogást tükrözi Németh Andor méltatása is a *Nincsen apám, se anyám* kötetéről, amikor egyetértőleg konstatálja a költő szándékát, hogy „nyomorélményeit” nem „utóra készítető hőfokkal fejezze ki”, azaz nem tartja a költő kötelességének, hogy verseiben erős társadalmi-politikai elkötelezettséget vállaljon.

Ez a nemzetet, a nyelvet és a költészetet egynek látó utópisztikus felfogás („A költészet a nemzet lelkében ható névvarázs”) jól illeszkedett a barthás, korai népi gondolkodás erős nemzeti elkötelezettségéhez, de nehezen volt összeegyeztethető a költő egyre erősödő parasztorientációjával, tehát a szegények világához való visszatalálásával. A szociológiátlan szociológia szellemtudományos extremitása a Vágó Mártával való szakítás után fokozatosan, 1929 őszére felszámolódott, és az inga jól érzékelhetően visszalendült. A költőt elkezdte érdekelni „a nyelvet beszélők összessége”, a „népesség”, az ihleti szellemiség „akarat hordozója”, s ezzel együtt feladta a költészet fölényének, területenkívüliségének ábrándját. Megnyílt a társadalmi antagonizmusok tudomásulvétele előtt.

---

26 Uo., 80.

27 Uo., 81.

28 Uo., 81–82.

29 Uo.

Az irányymódosítás 1929 nyarán kezdődött. A költő gondolkodása a nemzeti radikalizmusnak a Bethlen-konzolidáció, a Klebelsberg Kunó nevéhez fűződő neonacionalizmus és a kultúrfőlény jelszavával szembeni éles támadásai hatására az *Előrsben* folytatott újságírói munkája során újra átpolitizálódott. A lapba írt glosszáiban fogalmazódott meg először ez a megújult társadalomkritikai-politikai elköteleződés a paraszti-népi radikalizmus mellett. Narodnyik felfogását legmarkánsabban a *Magyar Mű és Labanc Szemle* című vitáirátában fejtette ki. Tárnya a népköltészet és a műköltészet, tágabban a népi és a magaskultúra viszonya volt. A vitát kirobantató Győry János a *Magyar Szemlében* megjelentetett *Elképzelt paraszt-klasszicizmus* című írásában Hans Naumann nagy feltűnést keltett könyveire hivatkozva tagadta a népi kultúra értékteremtő képességét, termékeit a magaskultúrából lesüllyedt kultúrjavaknak, az alsó néprétegek pusztá receptív tevékenysége termékeinek tekintette. József Attila ezzel, az úgynevezett „gesunkenes Kulturgut” elvvel szemben lépett fel. Nem tagadta, hogy a nép is reprodukál, mint mindenki más, de utánanézve Naumann álláspontjának, megállapította, hogy a német kutató a lesüllyedt kultúrértékektől megkülönböztette a „primitive Gemeinschaftskultur”, azaz elismerte a nép eredeti teremtőképességét. Ő a népi kulturális tevékenységnek ezt a kreatív oldalát emelte ki.³⁰

Győry János vitaindító cikke eleve a szereposztást firtatta, az „akarati hordozóra” kérdezett rá: a társadalom mely rétegei, szegmensei teremtették meg a kultúrát, és kik ennek a kultúrának a pusztá fogyasztói? A magasabb társadalmi állású, birtokon belüli, az elithez sorolható közösségek, a kultúra mozgató erői vagy az alsóbb néprétegek teremtették meg és tartják fenn a műveltséget? A kétosztatú szereposztás gondolatát és ennek elitista megoldását Győry János természetesen már készen kapta, s az elitista álláspont ellentéte, a kultúra plebejus irányzatú meghatározása is régibb keletű, már korábban is érvényesített álláspont volt, Győry vitapartnerei egy már kipróbált pozícióhoz kapcsolódtak. József Attila is az utóbbihoz csatlakozott.

A kultúráról adott meghatározása idealista maradt, a szellem felsőbbiségét vallotta az anyaggal szemben: „Maga a kultura szellemünknek az erkölcs, gondolat és alkotás eszközeivel való erővétele az anyagon. Az ember formát ad az anyagnak.”³¹ Ugyanebből az alapállásból indult ki a Babits-pamflet gondolatmenete is: „a szellemre az anyag poklai tátognak mindenünnen, ezek fölött kell, mint Madách mondja, »glóriával általlépnie«”.³² A kérdés tehát úgy vetődött föl a költő előtt, hogy a társadalom mely rétege az, amely megalapozta és fenntartja a szellemnek az anyag fölött aratott győzelmét. Elfogadva a szellem főlényét az anyag fölött, lépett túl József Attila korábbi, a Vágó Márta-szerelem idején a hordozó kiléte iránt tanúsított közönyén. 1930 elején már a szegények világában, a népben talált rá a kultúra „akarati hordozójára”, és ez több volt a részéről, mint egyszerű ténymegállapítás: határozottan és immár véglegesen elköteleződött a társadalom alsó rétegeinek ügye mellett. Aligha becsülhető túl ennek a fordulatnak a jelentősége József Attila fejlődésében. A kultúrateremtés feladatában va-

30 JÓZSEF Attila, „Magyar Mű és Labanc Szemle”, in JÓZSEF, *Tanulmányok és cikkek...*, 237–257, 243.

31 Uo., 238.

32 JÓZSEF Attila, „Az Istenek halnak, az Ember él”, in JÓZSEF, *Tanulmányok és cikkek...*, 215–237, 216.

ló részvétel és szerepkeresés további éveiben folytatódott, csak már nem a népi elemre esik majd a hangsúly (bár ezt a szálát sem eresztette el többé), hanem a modern, városi szegénység, a proletariátus kultúrájának megteremtése, nem a múlt, hanem a jövő kultúrájának megalapozása lesz vállalt feladatává. Sőt, az ebben való csalódások nyomán a proletariátus kultúrkritikája egészen haláláig elkíséri őt.

A szociológiai megközelítés rehabilitálása mindenesetre ebben a vitairatban történt meg, anti-elitista szellemben:

a nemzet hordozói nem a nours, gouvernante és fräulein nevelte kevesek, hanem a nép, amelyet ezer esztendőn át hiába próbáltak még nyelvtől, kulturájától is megfosztani; nem törvénykezett latinul, mint a kiméletlen köznemesség, nem udvarolt franciául, mint a nagyobb részt erkölcstelen főuraság és nem kötött üzleteket németül, mint a pocakosodó polgárság. Csak dalolt, magyarul. Csak tiszta kulturát csinált. Csak azt tette, hogy egyáltalában van még magyar a világon.³³

Érdekes fejtegetés. A konkurens osztályokat nyelvük és vállalt nemzeti identitásuk alapján mint idegeneket hozza közös nevezőre a magyar néppel (a parasztsággal) mint autchtion kultúrateremtő és fenntartó réteggel szembeállítva, és „megfeledezve” a nép, az alsó rétegek másik összetevőjéről, a városi proletariátusról. Az alapképlet a költő marxista fordulata után is fennmaradt. A nemzeti elem nem játszott benne többé ilyen kiötölő szempontot, bár a nemzeti meghatározottságot a költő nem tagadta meg továbbra sem valamiféle internacionalizmus szellemében. Elötérbe kerültek viszont a jellemzésben az osztályjegyek. A vitairat egy másik pontján, végigtekintve a magyarság zivataros századain, valóságos történelmi áttekintéssel támasztotta alá a költő a jelen állapot leírását, amely szerint a nemzet identitását a honalapítástól máig a parasztság biztosította.

A *Magyar Mű és Labanc Szemlében* azonban ez a „szociologizáló” fordulat még a „primitive Gemeinschaftskultur”, „a nép eredetien alkotó tevékenysége” jegyében zajlott. A kultúra keletkezését a költő az abszolút kezdettel, a nyelvek születésével hozta összefüggésbe: „a kultura keletkezésének első mozzanata éppen a nyelv születése, a nemzet első mozdulata.” A vitairat szerzője szemében a kulturát, a nemzetet és a nyelvet a költészet hozta világra: „Az »él«, »szem«, »fej« szavakat ugynevezett »primitiv lelkek« alkották, mégpedig sokkal varázslatosabb ihlettel, semmint aminő a képzettársítás.” A prioritás kérdését vizsgálva a gondolatmenet szembeállította a népköltészetet és a műköltészetet, a nyelv teremtését és szabályozását:

hogy a csudába írhatta volna Csokonai, hogy „Csonka panaszaim – a lány alkonyodást sirni siettetik”, – ha ehhez a másfél sorhoz sem lettek volna meg a – szavai? A Mélységes Szemle tudós cikkezője talán úgy véli, hogy kezdetben nem az ige, hanem az Akadémia vala, amelynek tagjai összeültek, hogy Csokonai és minden költő számára megalkossák a semmiből, hogy többet ne mondjak, az egyes szavakat?³⁴

33 JÓZSEF, „Magyar Mű és Labanc Szemle”, 240.

34 Uo., 239, 251, 246.

Ha a szó születésekor költemény volt, ha a kultúra alapjainak rekonstrukciója során vissza kell ásnunk a nyelv keletkezéséig, ezzel felértékeljük a népköltészeti (nyelvi) hagyomány legarchaikusabb rétegét, vele együtt annak az „akarati hordozónak”, a népnek a rangját, amely ezt a hagyományt megteremtette és használja: „mindenki, akit szemléletében akár a nemzeti törekvés mozgat, akár a társadalmi elv és közösségi eszme, avagy felebaráti szeretet vezet, az a népballadák elnyomott dünnnyögőinek nyújtja a virágot”.³⁵ Érdemes figyelni az idézett diszjunkció megengedő voltára: a nemzeti törekvésű konzervatívot, a baloldali forradalmárt vagy reformistát és a filantróp polgárt a mondat közös nevezőre helyezi, amennyiben a népi értékeket részesítik előnyben. A jó ügyet szolgálók népfrontjába tartozók számára elsőrendű feladattá válik tehát a hagyományörzés, az alapvető értékek érvényben tartása. A *Magyar Mű és Labanc Szemle* az egyik olyan gondolatmenet, amelyben József Attila árnyaltan kidolgozta és megindokolta a hagyományörzés programját, ami ettől kezdve végigkísérte őt pályáján.

Eszmei támaszt ebben a tekintetben a bergsoni filozófia nyújtott számára, amelyre Vágó Márta hívta föl nyomatékosan a figyelmét, és amely hatás, úgy látszik, 1930-ra érett be igazán. Az „eszmelet” fogalma (conscience, prise de conscience) a vitacikkben bukkan föl először József Attila életművében, és a Mártával folytatott levelezésben emlegetett *Évolution créatrice* ismeretére utal. A költő Bergson művét eredetiben olvasta. A magyar fordítás *Teremtő fejlődés* címmel csak valamivel később, 1930-ban látott napvilágot. Bergson a könyv első nagy fejezetében tárgyalja a folytonosság és a változás szétválaszthatatlan egységét az élet alakulásában. József Attila vitairatában a népköltészet ihleti tevékenységét jellemezve erre az elvre támaszkodott, amely szerint a folytonosság az élet eleven, teremtő, áramlásszerű természetének alapvető sajátossága, szemben a tárgyi létezők elszigeteltségével, feldaraboltságával, elemeire szakadozott voltával. A népköltészet rendelkezik az életre (és az eszmeletre) jellemző folytonossággal, szemben a műköltészet szakadozott történetiségével: „az élet különbözőneműek folyamatosága, márpedig a népköltészet nem szakad meg egy ember életével.”³⁶ A népdal sok kézen megy át, míg tökéletesre csiszolódik.

Ugyanezt a folyamatosságot hangsúlyozza, amikor a nép tanuló tevékenységéről is annak emlékeztetőről, a népi tradíció mélységéről, a tanultak magába olvasztására és megemésztésére való képességéről ír:

A tanulás maga kiválasztás és minthogy a nép szellemi folyamatába intézmények ténylegesen és irányítóan alig-alig szólnak bele, a nép azokat az ismereteket és módokat választja ki, amelyek teljes eszmeleti tartamának (Bergson), azaz jelenbe sűrülő legmélyebb multjának és eleven lényegének már eleve megfelelnek.³⁷

A „jelenbe sűrülő legmélyebb múlt” olyan állandósult bergsoni kifejezés, amely József Attila pályáján a későbbiekben is többször felbukkan valamilyen változatban. Saját köl-

---

35 Uo., 243.

36 Uo., 247.

37 Uo., 242, 246.

tői gyakorlatát természetesen a nagy fokú tagoltságot, feldaraboltságot mutató műköltészethez sorolja, de mindig tudatában van annak, hogy ami elszigetelt, egyéni, különböző nemű, annak vissza kell forrnia az egységbe és folytonosságba, ha eleven akar maradni. Ezt a folytonosságot pedig a nyelv közössége és a népköltészeti hagyomány összekötő ereje képes biztosítani. A költő érett korszakának költészetét átható hagyományörző modernségnek a tradíciókhoz affirmatív módon viszonyuló oldala a „felgyülemlett, jelenlévő múlt” bergsoni eredetű formulájával foglalható össze. Ez az, ami az alkotónak rendelkezésére áll és egyúttal determinálja is őt. A Babits gondolkodását is átható gondolatot Bergson teljes részletességgel a *Matière et mémoire* című könyvében fejtette ki, de a gondolat a *Teremtő fejlődésben* is megtalálható.

„Mélységes mély a múltnak kútja” – így kezdődik Thomas Mann *József és testvérei* című regénye. József Attila is szükségét érezte, hogy leereszkedjék a hagyományok eme legmélyebb kútjába. Zlinszky Aladár és Solymossy Sándor névvarázzsal kapcsolatos írásainak tanulmányozásával és ennek nyomán az 1929 augusztusában megjelent *Ady-vízió* függelékében megjelent fejtegetéssel csak az első lépést tette meg. Valószínűleg vitacikkének megjelentetése után találkozott Hevesy Iván *Primitív művészet* című könyvével, amely a *Nyugatban* 1929. július elsején megjelent Hágy Gyula által írt méltatás szerint egy nagyobb vállalkozás, egy nyolc kötetre tervezett Egyetemes Művészet-történet című könyvsorozat „első, de önmagában is lezárt egészet alkotó, önálló életre képes kötete”-ként látott napvilágot.³⁸ Ennek a könyvnek az elolvasása révén ereszkedett tovább a múlt kútjának még mélyebb rétegeibe. A Hevesy Iván által kiaknázott etnológiai tudás felhasználásával mélyítette el a névvarázzsal kapcsolatos felfogását. Az új ismereteket az 1929 decemberében készült Babits-pamfletben és a *Magyar Mű és Labanc Szemle* vitáiban hasznosította.

Valószínűleg Hevesy képzőművészeti tárgyú kötetére kívánt rálicitálni, amikor a György Jánossal vitatkozó írásában a régiség ügyében az elsőbbséget a költészetnek követelte:

a művészet [...] az első barlangi rajzok tanúsága szerint kezdetben a dolog általános jelölése (ideografikus) volt [...] a nyelv és a költészet keletkezése az időben jóval előbbre esik, hiszen a név (a szó) sokkal általánosabb mozzanatában jelöli, idézi tárgyát, semmint a legegységesebb képirás.³⁹

Itt is, mint számos más vonatkozásban Arisztotelész (Pauler Ákos) szellemében, a végtelen regresszus lehetetlenségének elve értelmében az abszolút kezdőpontig visszahátarálva próbálta meg megragadni a költészet mozgató elvét: a lélekidézést.

Elmélete mögött az etnológia 19. század végi, 20. század eleji fejlődésének fejleményei (Taylor animizmusteóriája, az őt meghaladó preanimisztikus elméletek, Frazer megállapításai, egészen Cassirer neokantiánus filozófiai rendszerbe foglalásáig) rejlenek, amelyeket Hevesy könyve közvetített számára. Nem teljesen tisztázott, vajon me-

38 Hágy Gyula, „Primitív művészet”, *Nyugat* 22, 13. sz. (1929): 57–59.

39 JÓZSEF, „Magyar Mű és Labanc Szemle”, 239.

rített-e Hevesy a fiatal Róheim Géza 1914-ben megjelent *A varázserő fogalmának eredete* című munkájából, amely igen közel állt a *Primitív művészet* koncepciójának etnológiai részeihez. Vajon kezébe került-e József Attilának, aki ismerte és becsülte Róheim Géza freudista fordulata után írt műveit, a *Magyar néphit és népszokásokat* és *A csurunga népét*, Róheimnek ez a preanimista felfogást tükröző korai munkája? A Babits-pamflet és a *Magyar Mű és Labanc Szemle* szóhasználatára alapján az ember ősi tudatállapotának leírása során a költő Hevesy munkájára támaszkodott.

Erre nézve biztos támpontot nyújtanak a pamflet részletei, ahol a „polynéziai hadisten” bálványáról van szó:

a polynéziai hadisten faszobra gyerekriasztóan ronda, de tökéletes mű. Az óriási szájon, fogakon, lapos, apró, kapzsi és bandzsa szemeken, hülyén ferde állon és az egész félre-csapott, vigyorogva rémitő ábrázaton minden porcikán, minden négyzetmiliméternyi helyen ott a művész ujjanyoma.⁴⁰

Hol látta a költő ezt a műtárgyat? Nos, Hevesy könyvének 72. lapján három változatban, „Kukailimoku, a harci isten” képében találkozhatott vele.⁴¹

Tudománytörténeti szempontból sem érdektelen, hogy az etnológia fejlődése a 19. és 20. század fordulóján milyen mértékben vonta magára a közfigyelmet. A mélylélektan például, és elegendő itt Freud híres könyvének címére: *Totem és tabu* rámutatni, két ősi eredetű, a természeti népek körében használatos fogalmat emelt ki eredeti környezetéből, és tett a modern gondolkodás számára otthonossá. Nagy fontosságra tett szert a *fétis* terminus is. Ilyen fogalompárt képezett az, amelyet József Attila a költészet és a nyelv genezisével kapcsolt össze: a *mana* és a *tondi* fogalma. Az előbbi a melanéziai szigetvilágból származott, az utóbbit pedig az indonéziai batakok nyelvéből kölcsönözte és kapcsolta össze a tudomány.

A *mana* és a *tondi* terminusok használata előtt egy olyan fogalom törte az utat, amelynek használatától korábban a költő feltűnően tartózkodott, de amely az 1929–1930 fordulóján fogant két terjedelmes írásában váratlanul felértékelődött: a *lélek* fogalma. A Vágó Mártával folytatott levelezéséből nyilvánvaló, hogy 1928 őszén József Attila pszichológiaellenes volt. Nem jelentette ez a lélek fogalmának tagadását, de a lélekkel való foglalkozást a történeti létű, az esetlegeségek viszonylataiba bonyolódott ember ügyének tekintette. Ezért feltűnő a lélekfogalom középponti kategóriává emelése az 1930 elején megjelent szövegekben. Ezzel a terminussal azonban nem a személyes pszichét jelölte meg, amelyet továbbra is mellékesen kezelt („Babits lelke”), hanem az animát, amely az animizmus elméletének névadó fogalma.

Tylor animizmuselmélete szerint az ember magát testből és lélekből összetett lénynek tekinti, és saját lélekfogalmával látja el az állat- és növényvilágot, valamint az élettelen természetet. Az így kiterjesztett lélekfogalom elveszíti személyes jellegét, és az élőlények és élettelen tárgyak egész osztályaiban jelenlévő, a testiségen túlmutatató mi-

40 JÓZSEF, „Az Istenek hálnak, az Ember él”, 231–232.

41 HEVESY Iván, *Primitív művészet* (Budapest: Alfa, 1929), 72.

nőséget jelöl. A Tylor elméletének kritikája nyomán kialakult preanimista teóriák az emberi fejlődés ennél korábbi, kezdetlegesebb állapotának rekonstrukcióját tűzték ki célul. Olyan stádiumét, amikor a vallások születésének kiindulópontjával szolgáló lélek képzete még nem alakult ki, hanem a természet egészének elevenségét, a létezőknek valamilyen, a tényleges fizikai képességeiket meghaladó erőt, varázserőt tulajdonítottak. A természeti ember az életet dinamikus fluidumként érzékeli, nem képes individuumokra tagolni. Nem tesz különbséget személyes és személytelen, „te” és „az” között. Amikor pedig eljut az „én” képzetéig, ezt az „én”-t csak testi valóságában tudja felfogni. A vallásos világnépek kezdetei így Cassirer szerint a mana és nem a lélek fogalmának segítségével ragadhatók meg.

A „primitív” gondolkodás csak egyetlen nagy távolságra volt képes: elválasztotta egymástól egyfelől a manával (sok manával) áthatott (ezért érinteni, említeni stb. veszélyes) embereket, állatokat, tárgyakat; másfelől azoknak a lényeknek és dolgoknak a világát, amelyekben nincs vagy kevés a varázserő (amelyek kezelése, megnevezése stb. ezért közömbös), azaz megteremtette a szakrális és a profán oppozícióját. A természeti népek világnépfelfogását tanulmányozva az etnológia a varázserővel rendelkező, a közösségben különleges szerepet betöltő emberektől vagy ilyen mágikus hatalommal felruházott egyéb lényektől (hegyektől, fáktól, vadállatoktól) megkülönböztetett közönséges lényeknek és tárgyakkal is kölcsönözött a pusztán testi mivoltukon túli minőséget. Ezt nevezte a dolgok velejének (Róheim szóhasználata), illetve tárgyléleknek (Hevesy Iván szóhasználata). Utóbbira alkalmazta a kutatás a tondi terminust. A mana (különleges varázserő) és a tondi (közönséges tárgylélek) között szereposztást alakított ki. A varázserő nem pusztán a lények, dolgok fizikai valójára hat, hanem a tárgyak lelkét, a dolgok velejét veszi birtokba. Az elmélet Róheim, majd Hevesy közvetítésével ebben a formában jutott el a költőhöz. A mágikus és a vallási világnépek viszonyának kérdéseibe nem érdemes belebonyolódunk, mert József Attilát nem a vallások születése érdekelte, s ezért nem a lélek és a szellem fogalmaival dolgozott, hanem a mágikus kultúra, s ezért állapodott meg a mana-tondi (varázserő-tárgylélek) fogalompárnánál.

A költő, kezdi fejtegetését a Babits-pamfletben, „fölidézi a tárgyak lelkét, vagy az együgyü népekről szóló tudomány polnéziai műszavával élve *tondiját* s ez sikerül is annak, akinek *mana*-ja, vagyis varázserője van. A költő tehát a tudomány álláspontja szerint is vajákos, táltos, bűbájos.”⁴² (Ezt az ambíciót igazolta vissza Lakatos Péter Pál recenziójában, „a magyarság táltosának” nevezve József Attilát.) Babits magasztalóinak azt veti a szemére, hogy „Hetet-havat összecsapadékolnak Babits lelkéről, mi egyebéről, anélkül hogy sugarat vetettek volna a varázserőre, amely a lelket fölidézi.”⁴³ Ugyanezt az alaptételt szögezte le a *Magyar Szemle* cikke ellenében írt vitáit is: „eredetében a művészet lélekidézés, a tárgyak lelkének (*tondi*-jának) idézete”.⁴⁴ Az embert körülvevő világ tehát anyagi természetű, de a növények, állatok, tárgyak rendelkeznek

42 JÓZSEF, „Az Istenek halnak, az Ember él”, 216.

43 Uo., 217–218.

44 JÓZSEF, „Magyar Mű és Labanc Szemle”, 239.

valamiféle delejes minőséggel, amelyre a varázserővel rendelkező kivételes lények befolyást gyakorolhatnak. E kivételes lények közé tartoznak a költők is, akik a manát, a nyelv erejét birtokolják, és szóvarázssal hatnak a tondira, amelyet célba vesznek. A költészet tehát őselvét tekintve mágikus cselekedet, s mivel a nyelv születése az így értelmezett költészethez van kötve, a költészet a nyelv mágikus használata. Ezt jelenti az a tétel, amely szerint „a költészet a nemzet lelkében ható névvarázs.”⁴⁵

Az elmondottak alapján József Attila nyelvfelfogása a húszas évek végén így foglalható össze: a nyelv költészet. Ha kibontjuk ezt a definíciót, jól leírhatóvá válik a költő nyelvszemlélete. Mindenekelőtt rátalálunk egy névre, amely útba igazít bennünket. Benedetto Croce *Esztétika* és *Az esztétika története* című műveiről van szó, amely József Attila művészetbölcseleti töredékének fontos forrásai voltak. *Esztétikájában* leszögezi: „A nyelvtudomány [...] nem más, mint esztétika [...] A nyelv bölcelete és a művészet bölcelete egyugyanaz.”⁴⁶ Talán ennél is fontosabb, ahogyan *Az esztétika történetében* feltárta azokat a gondolati előzményeket, amelyek őt erre az azonosításra bátorították, és a költőnek, ha figyelemmel olvasta Croce visszatekintő értékeléseit, közvetítette ezt a gondolati hagyományt. Mindenekelőtt Giambattista Vico filozófiáját, aki szerint „Nyelv és költészet [...] lényegileg azonosak [...] a nyelv és irodalom eredetét a költészet eredetében találja”⁴⁷

Croce megbecsüléssel szól Rousseau-nak és Herdernek a költészet születésével kapcsolatos koncepciójáról. Idézi Hammann híres sorait: „A költészet az emberi nem anyanyelve...”⁴⁸ A legtöbb figyelmet azonban Humboldt nézeteinek szenteli, és a legnagyobb elismeréssel a humboldti nyelvbölcsletről nyilatkozik. Párhuzamba állítva a magyar költő és a porosz nyelvfilozófus néhány alapvető tételét, világos, hogy József Attila koncepciója nyelv és költészet viszonyáról a humboldti hagyomány folytatása. Mivel azonban semmi nyomát nem találjuk annak, hogy olvasott volna valamit Humboldtól vagy alaposabban tájékozódott volna róla, ezért a nyelvbölcsleteről való esetleges ismereteit elsősorban Crocétól eredeztethetjük. Mindez bizonyos változtatásokkal Kosztolányi Dezsőről is elmondható. A két költő a húszas évek végén került igazán közel egymáshoz, és eszmecseréik jelentős részben műhelybeszélgetések lehettek nyelv és költészet egymáshoz való viszonyáról.

Kassai György összefoglalta Humboldt álláspontjának néhány olyan fontos elemét, amelyek eljutottak a két költőhöz, esetünkben József Attilához:

megalkotta többek között a Jáva szigetén beszélt kavi nyelvnek leíró nyelvtanát. E mű bevezetése, amely *Az emberi nyelvek szerkezetének különbözőségéről és ennek az emberi nem szellemi fejlődésére gyakorolt hatásáról* címet viseli, dióhéjban összefoglalja Humboldt nyelvfelfogását. Ennek lényege néhány nagy horderejű, a későbbi nyelvészeti kutatásokat döntő módon befolyásoló tétel, elsősorban az úgynevezett nyelvi megelőzöttség,

45 JÓZSEF, „Ady-vízió”, 170.

46 Benedetto CROCE, *Esztétika: Elmélet és történet*, ford. Kiss Ernő (Budapest: Rényi Károly, 1915), 144.

47 Uo. 227.

48 Uo. 252.

az a meggyőződés, hogy a nyelv világképet alakít és mint ilyen, szerkezete meghatározza gondolkodásunk kategóriáit, tér- és időfelfogásunkat, természeti látásmódunkat („A nyelv a gondolat alakító szerve”), továbbá a nyelvnek, mint erő kifejtésnek való felfogása, az élő nyelvi tevékenység és a halott nyelvi produktum szétválasztása („Maga a nyelv nem mű (ergon), hanem tevékenység (energeia)... nem más, mint a szellem örökké megújuló munkája, hogy az artikulált hangot képessé tegye a gondolat kifejezésére”) és nem utolsósorban az, amit Humboldt hol nyelvi formának, hol belső formának nevez és amin szemmeláthatólag az egyes nyelvek „szellemét” érti, azt a nehezen meghatározható érzést, összbenyomást; amelyet a nyelv teljességében beszélőjében, szemlélőjében, vagy érzékelőjében kelt.⁴⁹

Láttuk, hogy művészetbölcseleti fogalmazványában a költő a művészet szellemiségét dolog előtti, alkotó lényegként határozta meg, tehát szellemi erőként, amely a műalkotást létrehozta. 1928 őszén a szellemi minden téren előnyben részesítette az anyagihoz, a fizikaihoz képest. A történeti hányattatásokkal szemben az emberi életet is a szilárd, mozdíthatatlan abszolútum viszonylatában vette szemügyre. Nem kellett ezért a német gondolkodó nyomába szegődni ahhoz, hogy a nyelvet is szellemi oldaláról közelítse meg, ne ergonként, hanem energeiaként fogja föl. A születő szó és a meglévő szó, a költészet és az intuíció ellentétében a humboldti különbségtétel ismerhető fel.

A nyelvi megelőzöttség, azaz a gondolkodás, a világlátás függése az adott közösség nyelvi meghatározottságaitól, a kultúra nemzethez történő szoros kötöttségének a gondolata *Magyar Mű és Labanc Szemle* érvelésében érhető tetten:

Az ember formát ad az anyagnak s minthogy minden ember tagja valamiféle nemzetnek, ez a forma minden esetben nemzeti. Mert az ember sokfajta közösségben él s van olyan közössége is, amelynek alakja a nyelv és tartalma a nemzet, amely nyelvkötő s így lényegében költői tevékenység. A nyelv szemlélet, sőt szemléleti forma, szellemünknek tehát lényegi mozzanata. Csupán megzavarodott értelem állíthatná, hogy a művelődés, mint ákác a kerítés fölé, túlnőhet a szellemi formákon. Márpedig a műveltség közös szemléleti rend, amelyet a szemléleti formák, tehát a *nemzet*, a nyelv is *határolnak*.⁵⁰

Az „innere Sprachform”, a nyelv belső formájának létezésére Kassai György az *Ihlet és nemzet* című fogalmazványból emelt ki érdekes példát: „a nyelv szellemiségét a beszélni tanuló gyermek analogikus tevékenységével példázza, aki a melléknévi középfok képzése szabályának mintájára »szépebb«-et mond »szebb« helyett.”⁵¹ A gyermek által elkövetett hiba a nyelv szellemének működésére vall a nyelv tényszerű, történeti adottságai ellenében. Ha minden nyelvnek saját szelleme van, akkor minden nyelv külön

49 KASSAI György, kézirat. Az idézetek helye: Wilhelm von HUMBOLDT, „Az emberi nyelvek szerkezetének különbözőségéről és ennek az emberi nem szellemi fejlődésére gyakorolt hatásáról”, in Wilhelm von HUMBOLDT, *Válogatott írásai*, ford. RAJNAI László, szerk. TELEGDY Zsigmond és ARA-KOVÁCS Attila, 69–116 (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1985), 83, 95.

50 JÓZSEF, „Magyar Mű és Labanc Szemle”, 238–239.

51 JÓZSEF Attila, „A költészet nyelvben való”, in JÓZSEF, *Tanulmányok és cikkek...*, 131–135, 131.

világ. A nyelvi relativizmus Kassai György szerint nyelvi nacionalizmushoz vezethet, és ezen a ponton bírálja mind Humboldtöt, mind József Attilát.

A nyelv és a nemzet ilyen összekapcsolása, József Attila jócskán misztikus névvarázs-elmélete, csakúgy mint a humboldti nyelvalkotó erő és a nemzetenként változó nyelvi forma fogalma kétség kívül utat nyit a nyelvi nacionalizmus felé. Mert a nyelvi forma kipuhatólása, az egyes nyelvek „szellemének” közelebbi meghatározására irányuló kísérletek a nyelv és a nemzet jellegzetességeinek összeméréséhez vezetnek, ahhoz az – enyhén szólva – vakmerő feltevéshez, hogy a nyelv sajátosságai a nyelvet használó nemzet jellemvonásait tükrözik. A nyelvi nacionalizmus ebből a nemzet által beszélt nyelv felsőbbrendűségére következtet, ezt akarja rákényszeríteni a nemzeti közösségen belüli nyelvi kisebbségekre, ami aztán, mint ezt a közelmúlt nem egy eseménye bizonyítja, súlyos konfliktusok melegágya.⁵²

Kosztolányi is „szent nyelvi sovinizmusról”⁵³ beszél, korántsem pejoratív értelemben, de nem is valamiféle vélt kultúrfölényt hangoztat ezzel, hanem épp ellenkezőleg, nyelvünk egyenrangúságának elismerése mellett érvel.

Mindazonáltal sem Kosztolányi, sem József Attila nem közvetlenül merítették a humboldti forrásból, és Crocéra sem korlátozódott a tájékozódásuk. Amikor József Attila névvarázselméletét kialakította, a magyar tudományos élet horizontján jelen volt egy nyelvészeti áramlat, amely ezt a Humboldtól örökölt és Crocéhoz hasonló irányba haladó dinamikus nyelvfelfogást újította meg: Karl Vossler és társai müncheni nyelvészeti iskolája, az úgynevezett nyelvészeti idealizmus.⁵⁴ Ahogy ezt Klemm Antal is számontartotta:

Mínhogy a nyelvtudományi idealizmus szerint az esztétika a szellemi kifejezés tudománya, a nyelv pedig a szellem kifejezése, azért az idealizmus sarkalatos alapelveül vallja azt, hogy a nyelvi jelenségek esztétikai jelenségek, művészeti termékek, a nyelvtudomány pedig mint a szellemi kifejezések története művészettörténet a szó legtagabb értelmében. Itt nyilvánvaló Croce B. hatása.⁵⁵

Erről az irányzatról ma keveset beszélünk, nyelvtudományi jelentősége nagyobb részt nem bizonyult időtállóknak. Az emlékezetből történt kiesése azonban komoly veszteséggel járt a 20. század első felében alkotó modern költők megértése terén. Figyelemre méltó, hogy a korszakban működő olyan rangú elméletírók, mint Mihail Bahtyin komolyan számot vetettek a müncheni iskolával. *Marxizmus és nyelvfilozófia* című 1929-ben megjelent könyvében Bahtyin demonstratívan állította párhuzamba és ellentétbe Vossler és Lerch törekvéseit a saussure-i nyelvészet eredményeivel. A nyelvészeti idea-

52 KASSAI György, kézirat.

53 KOSZTOLÁNYI Dezső, „Nyelvművelés: A »sovinizsista« nyelv”, *Nyugat* 25, 9. sz. (1933): 503–515, 507.

54 MÁTÉ Jakab, *A 19. századi nyelvtudomány rövid története*, Esztétikai irányzat a nyelvtudományban 1 (Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1997), 159–170.

55 KLEMM Antal, „Pozitivizmus és idealizmus a nyelvtudományban I–II”, *Magyar Nyelv* 23, 1–2. sz. (1927): 10–24.

lizmus alaptételeit négy pontban foglalja össze: 1. A nyelvtevékenység, a létrehozás (energeia) szakadatlan alkotófolyamat, amelyet az individualista beszédaktusok valószínűleg meg. 2. A nyelvi alkotótevékenység törvényei lényegük szerint individuálpszichológiai törvények. 3. A nyelvalkotás a művészi teremtéssel analóg értelmes alkotótevékenység. 4. A nyelv mint kész termék (ergon); mint állandósult nyelvi rendszer (lexika, grammatika, fonetika) voltaképpen csupán a nyelvi alkotótevékenység élettelen kicsapódása, megdermedt lávája, a nyelvnek mint kész eszköznek a megtanítását elősegítő nyelvészeti konstrukció.

Nem feladatunk a müncheni iskola nyelvészeti törekvéseinek értékelése. Ha a nyelvtudomány terén csakugyan kevés maradandót hozott létre, a nyelvészet egyik részterületére, a stilisztikára gyakorolt termékenyítő befolyása nem tagadható. Zolnai Béla munkássága elképzelhetetlen lenne a nyelvészeti idealizmus, vagy (az egyébként Saussure-tanítvány) Charles Bally stilisztikájának befolyása nélkül. Ez az irányzat olyan nyelvtudósok munkáját befolyásolta, mint Leo Spitzer, aki csak részben kapcsolható a müncheni iskolához.

Ennél is fontosabb az a hatás, amellyel olyan költőket szabadított ki a pozitivisták nyelvészeti szakszerű, de költőileg nehezebben kiaknázható köréből, mint Kosztolányi Dezső vagy József Attila. A költő tehát a humboldti hagyományt megújító, Croce nyelvfelfogásával rokon nyelvészeti idealista irány követője volt, s ez a nyelvfilozófiai álláspont egész további pályájára rányomta bélyegét. Műkedvelő nyelvészkedése nem jelentett kimerítő elmélyedést a müncheni iskola körüli szakmai vitákban. Eredményeikhez összefoglaló áttekintésekben, tudományos és egyszerre népszerűsítő írások segítségével jutott hozzá.

Zolnai Béla lehetett a nyelvészeti idealizmus egyik közvetítője a költőhöz, de az ambivalens emberi kapcsolatukból következő nehézségek folytán eltekintünk a szegedi professzor szerepének közelebbi vizsgálatától.⁵⁶ A nyelvészeti idealista iskola másik magyar méltatójával, Turóczi-Trostler Józseffel a költőnek harmonikus viszonya volt. A tudós nem is egy ízben írt József Attila kötetéről elismerő méltatást a *Pester Lloyd*-ba.⁵⁷

Választásunk mégis Klemm Antalnak a cikksorozatára esett, amelynek tárgya a nyelvtudomány újabb irányzatainak áttekintése volt, s középpontjába a nyelvészeti idealizmus értékelése került. A cikksorozat a névvarázsmélelet születésének idején, a húszas évek végén látott napvilágot abban a folyóiratban, amelyben a jelek szerint

---

56 Három olyan Zolnai-tanulmányra utalunk, amely a húszas években keletkezett, és amely a költő kezébe kerülhetett: ZOLNAI Béla, „Eszttikai szempontok a nyelvtudományban”, *Magyar Nyelv* 16, 9–12. sz. (1920): 105–112; ZOLNAI Béla, „Nyelvek harca”, *Magyar Nyelv* 22, 3–4. sz. (1926): 93–106; ZOLNAI Béla, „Nyelvtudomány és szellemtörténet”, *Minerva* 1 (1922): 93–103.

57 TURÓCZI-TROSTLER József, „Nyelvtudomány és idealizmus”, *Magyar Nyelvőr* 53, 1–2. sz. (1925): 21–25.; TURÓCZI-TROSTLER József, „Nyelvtudomány mint szellemtörténet”, *Magyar Nyelvőr* 48, 3–4. sz. (1920), 51–56.; TURÓCZI-TROSTLER József, „Spitzer Leó újabb tanulmányai”, *Magyar Nyelvőr* 57, 1–2. sz. (1929): 26–28. A legutolsó írást Kosztolányi olvasta, amint ezt Turóczi-Trostlerhez írott 1929-ben kelt levele bizonyítja: „Kedves barátom, csak most olvastam el Nyelvőrben kitűnő cikket Spitzer Leóról, s még inkább fölszigázta érdeklődésemet.” KOMOR Ilona és HORVÁTH Mária, „Kosztolányi két levele Turóczi-Trostler Józsefhez”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 85 (1981): 335–337, 336.

a költő oly lelkesen búvárkodott: a *Magyar Nyelvben*.⁵⁸ A Klemm munkásságával való megismerkedés időpontja nem állapítható meg. Egy Galamb Ödön 1926. január 1-jén kelt levelének hátlapjára a költő később ezt az adatot írta: „Dr Klemm, Pannonhalma professzor”.⁵⁹

A *Klárások* című vers különös mondatszerkezetei: „Klárások a nyakadon”; „Békafejek a tavon” Klemmnek a finnugor ősmondatról írott fejtegetései költői illusztrációiként is felfoghatók. Klemm *A mondattan elmélete* című, 1928-ban könyv formában megjelent akadémiai székfoglalójában kifejtette, hogy az ősmondat az ember eredeti, tárgyias gondolkodásának megfelelően névszóból állt, s ennyiben a névadás tekinthető az ember első megnyilvánulásának. Az állítmány nyelven kívüli rámutató gesztusból fejlődött ki, ezzel vált alkalmassá a nyelv a tárgyakon túl a tárgyak változó állapotainak kifejezésére. Az állítmányból sarjadt ki utóbb a határozó. A beszélő az állítmányt tovább tagolta, és így keletkeztek az olyan szerkezetek, mint: „A kés a kezében”; „Nyakunkon a török hada”. A létige hozzáfűzésével jöttek étre az egyszerű bővített mondatok: „A kés a kezében, van” szerkezetből „A kés a kezében van” szerkezet.

A „Klárások a nyakadon” tehát mondattani archaizálás, játékos kísérlet az uráli ősmondat megismétlésére a modern költői nyelvben. E hipotézis jelentőségét egyebek között az adja, hogy ennek alapján feltételezhető, hogy a művészetbölcselet költészetből-cseleti formatanná fejlesztése nem egyszerű, lineáris fejlődés eredménye, hanem már az elméleti kézirat fogalmazása kezdetén, a *Klárások* keletkezése idején rendelkezett egy ilyen nyelvi dimenzióval. Ezen túl pedig hangsúlyosabbá teszi Klemm Antal szerepét József Attila nyelvészeti tájékozódásának alakulásában.

Klemm ismertetésében a nyelvészeti idealizmust nem mint Bahtyin, a genfi iskolával, hanem a nyelvtudományi pozitívizmussal konfrontálta. Szerinte a Vossler-iskola a nyelvészeket válaszút elé állítja: folytatják-e a nagy tekintélyű, tiszteletet érdemlő eredményeket felmutató pozitívista szemléletű, módszertanú hagyományos nyelvbúvárlatot, vagy pedig a pozitívizmust éles, lendületes bírálatnak alávető müncheniek kezdeményezéseikhez csatlakoznak. A nyelvészeti idealizmust tehát Klemm úgy méltatja, mint a nyelvtudományi pozitívizmussal diametrálisan ellentétes és szimmetrikus felfogást, s így annak ellenére fölértékeli, megemeli Vossler és társait, hogy nézeteiket bírálja, és elhatárolja magát tőlük.

Amennyiben tehát József Attila beállítottságát Klemm cikkeinek mondanivalójával szembesítjük, őt egy olyan szellemi erőterbe helyezzük, amely a pozitívista és az idealista, a lélektanos és az esztétikai nyelvtudomány között húzódik. Klemm szerint Vosslerék pozitívizmusbírálata két területen bontakozott ki a legerőteljesebben. Hadat üzentek a nyelv történetiségéről vallott pozitívista felfogásnak, és a pozitívista nyelvészet pszichologizmusának leküzdésére törekedtek. Ami a pszichologizmust illeti, nagyon könnyű lenne összegyűjteni egy tucatra való idézetet a költő cikkeiből és leveleiből, amelyek egyaránt tanúskodnak arról, hogy József Attila a húszas évek végén

58 KLEMM, „Pozitívizmus... I-II”; KLEMM Antal, „Pozitívizmus és idealizmus a nyelvtudományban III”, *Magyar Nyelv* 24, 5–6. sz. (1928): 151–160; 9–10. sz., (1928): 247–257.

59 Galamb Ödön József Attilának, Makó, 1926. jan. 1., in JÓZSEF, *Levelezése*, 91–92.

– nem függetlenül Pauler Ákos filozófiájának hatásától – harcos antipszichologista álláspontot foglalt el. A pozitivisták történetiségével kapcsolatos álláspontjára vonatkozó kevesebb adatunk is világosan mutatja a költő antipozitivisták irányultságát.

A „pozitivisták nyelvtudományi irány szerint – írja Klemm – az okaikban is ismeretes nyelvi változások physiologiai és psychologiai – legnagyobbbrészt grammatikai *képzettársulási* – okok alapján önkéntelenül, szükségképpen végbemenő természetes folyamatok eredményei”.⁶⁰ A nyelvészeti idealizmus tehát a pozitivisták nyelvtudomány alapjául szolgáló lélektan veszi elsősorban célba:

a lelki mechanizmusban, merően passzív képzettársulási folyamatokban, magukban a társult képzetekben keresi a nyelvi jelenségek változásainak okát. Keletkezésük föltétele: a figyelem elfordulása, a gondolkodó tevékenység lesüllyedése a képzettársulások automatizmusába, a beszéd és a hallás elmerülése a fonétika és az akusztika mechanizmusába, a megkülönböztetés és a ráemlékezés eltűnése az összetévesztés és a feledés homályában [...] A nyelvi változások története nem más, mint szenvedéstörténet.⁶¹

Az asszociációs lélektan tehát mellőzi a figyelmet, nem veszi tekintetbe a gondolati munkát, automatikus működésűnek, mechanikus természetűnek fogja föl az emberi pszichét. Amikor József Attila elhárítja a nyelv megteremtésének az asszociációra építő magyarázatát, voltaképpen ezt a pozitivisták pszichologizmust utasítja el *Magyar Mű és Labanc Szemle* című vitairatában: „Az »él«, »szem«, »fej» szavakat úgynevezett »primitív lelkek« alkották, mégpedig sokkal varázslatosabb ihlettel, semmint aminő a *képzettársítás, amellyel létrejöttüket magyarázni különben is lehetetlen*.”⁶² Mi jellemzi az asszociációs elmélet nyelvtudományos alkalmazását?

A nyelv történetiségéről alkotott pozitivisták felfogás bírálata szorosan következik az asszociációs lélektan elutasításából. Ha ugyanis a nyelvi változások okai nem a nyelvet használó emberben rejlenek, hanem magukban a társult képzetekben, ha a lelki elemek maguk hatnak egymásra, akkor a pozitívizmus

elvonatkoztatja a nyelvi jelenségeket a beszélő egyéntől, s önnönmagukból akarja őket megmagyarázni; az Én öntevékenységét nem veszi figyelembe, passzív szerepre, tétlenségre kárhóztatja, s magukat a tudattartalmakat, a nyelvi jelenségeket teszi meg tevékeny elemeknek.⁶³

A pozitivisták szerint tehát nem az ember változtatja meg a nyelvet, hanem az mintegy önmagában változik.

Milyen nyelvfelfogást állítanak szembe az idealisták a pozitívizmussal? A leírásban, amelyet Klemm erről ad, nem könnyű kiigazodni, mert mindvégig ugyanazokat az alap-

60 KLEMM, „Pozitívizmus ... III”, 153.

61 KLEMM, „Pozitívizmus ... I-II”, 18.

62 JÓZSEF, „Magyar Mű és Labanc Szemle”, 252.

63 KLEMM, „Pozitívizmus ... I-II”, 15.

sajátosságokat ismétli, más-más összefüggésbe helyezve azokat, némileg módosítva, cserélgetve a jellemzésül felhasznált tünetegyüttes összetevőit. Szeszélyesen indázó gondolatmenetét célszerűbb a tőle kölcsönzött terminusokkal, de saját szavainkkal, röviden, képletszerűen összefoglalni, semmint követni annak kanyarulatait. Klemm szerint Vossler és társai a nyelvet azonosítják a *szellemmel*. A nyelvről alkotott idealista koncepció nem más, mint ennek az azonosításnak a variálása, magyarázata és alkalmazása. Az azonosítás egyik pólusán a „nyelv”-et, illetve a „beszéd”-et találjuk. Ezt a két terminust Klemm gyakran helyettesíti be a „nyelvi jelenségek” kifejezéssel, mondván, hogy az idealista nyelvtudomány ezeknek feltételeiről, hatóokairól, keletkezéséről, elterjedéséről sajátos felfogást alakított ki. A vizsgálódások tárgyaként azonban legtöbbször a „nyelvi változások” keletkezésének okait, a „nyelvfejlődés” mozgatóerőit jelölik meg.

Az azonosítás másik pólusát a „szellem” terminus, illetve annak szinonimái, konkrét megjelenési formái alkotják. A nyelvi jelenségek feltételeit ezek szerint a *beszélő emberben*, annak *gondolkodó, érzelmi, akarat, belső, szellemi, teremtő, önálló tevékenységében* kell keresni. A nyelvi változásokban aktív szerepet szánnak Vosslerék az *egyénnek*, a *szabadon teremtő, autonóm szellemnek*, az *egyén nyelvteremtő erőinek*, az *emberi szellem kimeríthetetlen, egyéni intuícióinak, belső szemléleteinek*. A beszéd maga *alkotás*, amelyben az ember *szellemi sajátosságai, lelki élményei* munkálnak, az *egyén lelkének legsajátosabb törvényei* fejeződnek ki. A nyelvi változás mindig *szándékos, tudatos tevékenység* eredménye. A nyelv esetről esetre, folyton-folyvást újrateremtődik, s eközben követi a beszélők egyénről egyénre, pillanatról pillanatra változó *szellemi, lelki hangulatainak legfinomabb árnyalatait*, az *ízlés alakulását*. Amikor pedig a nyelvészeti idealizmus hívei a nyelvi változások elterjedéséről, meggyökerezéséről, megszilárdulásáról szólnak, akkor ennek okát a *korlelkület általános sajátosságaiban* látják.

A nyelv és a szellem ilyenén azonosítására egy újabb azonosítás épül, amely szerint a *nyelvi jelenségek – esztétikai jelenségek*. Az egyik azonosítástól a másikig közvetítő művelet révén juthatunk el: a *szellemi kifejezések tudománya: az esztétika. Az esztétika az a tudomány, amely valamely szellemi alkotásból beleéléssel (Einfühlung) az alkotó szellemének intuícióit tárja föl*. Ha tehát a nyelv szellemi kifejezés, a szellemi kifejezések tudománya pedig az esztétika, akkor a *nyelvtudomány az esztétika részét képezi*. Az a nyelvvizsgálati módszer, amely valamely nyelvi jelenségből beleéléssel a beszélő intuícióit állapítja meg, esztétikai természetű.

Fontos körülhatárolni, mit értett a nyelvészeti idealizmus esztétikán, mert a terminus József Attilára vonatkoztatva félreértésekre adhat okot. Az esztétikát mint a széppel és rúttal foglalkozó tudományt, a költő illetéktelennek tartotta arra, hogy a költészet leglényegesebb általános problémáit tárgyalja, ilyen tevékenységre csak a művészetbölcseletet vélte alkalmasnak. Csakhogy a *nyelvi jelenségek* a müncheni iskola szerint – *művészeti termékek*. A *nyelv* mint belső szemléleti és egyéni tevékenység – *művészet*. A művészi alkotáshoz hasonlóan teremtődik. A nyelvészeti idealizmus tehát esztétikain szűkebb értelemben művészt értett, s így a különbség közte és a költő felfogása között pusztán terminológiai eltérés. Vossler és társai szerint a nyelvteremtő szellemet kiváló művészek, nagy költők tudják megragadni és alakilag kifejezni. A nyelvi változások a beszélők egyéni ízlésének, művészi érzékének termékei.

Az elmondottakból következőleg a *nyelvtudomány – művészettörténet*. Sőt, mivel a nyelv tudós akkor tud közel férkőzni azokhoz a motívumokhoz, amelyek egy adott kor emberét egy alak vagy egy jelentés megváltoztatására ösztönözték, ha maga is belehelyezkedik az egykori beszélő helyzetébe, ezért a *nyelvtudomány művészetté* válik. Az a nyelv tudós képes jelentős tudományos eredményeket felmutatni, aki rendelkezik a művész intuitív beleélő képességével, és fordítva: a költő, aki nyelvtörténeti bűvárkodásra adja a fejét, a dolog természetéből következően bensőségebb kapcsolatba kerülhet a nyelv szellemével, mint a száraz szaktudományt művelő szakember.

Aligha kell bizonyítanunk, milyen nagy mértékben kedvezett ez a teória a költők nyelvészkedő hajlamának, mennyire közel vitte a nyelvet és a nyelvtudományt a költészethez, a stilsztikához és az esztétikához. A költőknek nyelvészeti téren előjogokat biztosított. Az alkotók illetékességi körét kiterjesztette a nyelvről való gondolkodás területére. Beleszólást engedett nekik a szaktudomány kérdéseibe. Rombolta az iskolás tudomány, a pozitívizmus tekintélyét, megtépdeste a szakszerűség nimbuszát. Ezáltal felszabadítólag hatott a költőkre, félszeg tanoncokból oktatójuk egyenrangú társaivá emancipálta őket. A nyelvész és költő viszonyának ilyen idealista szellemben történt átértékelése nélkül József Attila nemigen írta volna le a *Születésnapomra* című vers emlékezetes sorait: „Ha örül Horger Antal úr, / hogy költőnk nem nyelvtant tanul, / sekély / e kék...”⁶⁴

Nem kétséges, hogy a nyelvtudomány feladatainak fenti formulázása egészében véve nem hatott kedvezően a tudomány szak fejlődésére, s az is bizonyos – Erdélyi József etimologizálása egyértelműen ezt igazolja –, hogy ha a költő kivonja magát a tudomány ellenőrzése alól, akkor könnyen zsákutcába juthat. Dilettáns, komolytalan fantáziálásra adhatja fejét. Elveszítheti (legalábbis teoretikus) hitelét. De József Attila esetében, éppúgy, mint idősebb barátja, Kosztolányi Dezső esetében is, az esztétikai szempontú nyelvészkedésnek sokkal inkább előnyeivel, mint hátrányaival kell számolnunk.

Ha azonban a nyelvi jelenségek művészeti termékek, akkor kit tekinthetünk a termékek létrehozójának? Ha a nyelv mint belső szemléleti és egyéni tevékenység: művészet, akkor kinek a tevékenysége? Hiszen a művészeti terméket arra specializálódott, különleges képességű egyének: *költők* hozzák létre, a nyelv életéhez azonban *minden beszélőnek* köze van. Más az alanya a művészetnek és más a nyelvnek. A költői mű egyéni termék, amelynek a közönség csak befogadója, legfőljebb újraalkotója lehet. A nyelv ellenben kollektív produktum, alanyi oldalon nem ismer effajta polarizálódást. A nyelvtudományi idealizmus válasza azonban a felvetett kérdésre lehetőséget ad a felmerülő nehézség leküzdésére, mert a nyelv életébe bevezeti a művészet területén otthonos polaritást, alkotó és befogadó munkamegosztását. „A nyelvi változások” – az idealizmus szerint – „egyetlenegy vagy kevés számú tekintélyes egyénből, kisebb körből indulnak ki [...] egyének újítanak, tömegek utánoznak.”⁶⁵

Nézzük előbb az egyenlet első felét: „Minthogy a nyelv az idealizmus szerint intuitív, azért csak a kiválasztottak, a hivatottak vesznek részt a nyelvteremtő munkában.

64 Ezzel kapcsolatban lásd: TVERDOTA György, „József Attila utolsó születésnap verse”, *Jelenkor* 28, 4. sz. (1985): 295–307, 303–306.

65 KLEMM, „Pozitívizmus ... III”, 247.

A nyelvteremtő szellemet csak kiváló művészek tudják megragadni és alakilag kifejezni, ezért az esztétikai hangtan szempontjából csak a nagy költőknek lehet szerepük.⁶⁶ Az a gondolat, hogy a nyelvteremtő munkában csak a kiválasztottak, a kiváló művészek vesznek részt, megfelelt József Attila felfogásának. Egyértelműen bizonyítják ezt a Babits-pamflet fentebb már idézett nyitó mondatai, amelyek szerint a költő „fölidézi a tárgyak lelkét [...], s ez sikerül is annak, akinek *mana*-ja, vagyis varázsereje van.”⁶⁷ Tehát nem mindenki képes a tárgyak lelkének felidezésére, a mágikus megnevezésre, csak azok, akiknek varázserejük van: a költők ősei, a vajákosok, táltosok, bűbajosok.

Ha másfelől arra a kérdésre keresünk választ, kielégítő lehetett-e József Attila számára a megoldás, amelyet a müncheni iskola a közösségnek a nyelvi változásokban játszott szerepét illetően ajánlott, mindenekelőtt azt kell meggondolnunk, hogy ez a szerep korántsem olyan passzív, mint „a tömegek utánoznak” mondat alapján gondolhatnánk. Annál mindenképpen tevékenyebbnek fogták föl Vosslerék az egyéni nyelvi újítások befogadóit, mint amekkora jelentőséget a pozitívista nyelvelméletek a nyelvi változásokban a beszélőknek tulajdonítottak:

„Nem igaz [idézi Klemm a nyelvtudományi idealizmus ezzel kapcsolatos álláspontját], hogy a beszélő egészen passzív módon, képzetfolyamatának mechanizmusától vagy anyanyelvének hagyományától engedi magának diktálni a kifejezésmódokat [...] az elterjedés okai csakis abban kereshetők, hogy az illető nyelvi változások megfeleltek a beszélő egyének többségében uralkodó szellemi szükségleteknek és irányzatoknak. A számtalan sok egyéni hangváltozás közül mindig csak azok maradnak fenn és terjednek el, amelyek úgyszólván a levegőben lebegnek, amelyek iránt a nyelvközösségben bizonyos hajlam él [...] Valamely nyelvi újításnak a nyelvközösségtől való elfogadását, általánossá válását [...] az illető kor gondolkodás- és érzésmódja határozza meg [...] az egyes hangalakok küzdelmében, a hangváltozások elterjedésében [a nyelvészeti idealizmus] nem a vak véletlen játékát látja, hanem szellemi erők küzdelmének kifejezését [...] a nyelvtörténet végső föladatának a nyelvi változások és a korszellem kapcsolatának kiutatását tartja.”⁶⁸

Vossler és Lerch az egész nyelvtörténetet a művelődési, szellemi áramlatok és a nyelvfejlődés közvetlen kapcsolatára építette föl.⁶⁹

József Attila, akinek nyelvfelfogása kollektivistá volt, ennél alább nem adhatta. A kezdeményezést, a nyelvteremtést az egyének tulajdonította, de a szentesítést vagy elutasítást, a meggyökereztetést vagy kigyomlálást a nyelvet használó közösség funkciójá-

66 KLEMM, „Pozitivizmus ... I-II”, 18.

67 JÓZSEF, „Az Istenek halnak, az Ember él”, 216.

68 Az idézet forrása KLEMM, „Pozitivizmus ... I-II”, 20–21. A tömörítés érdekében az idézett részeket saját szavaimmal kötöttem össze.

69 KLEMM, „Pozitivizmus ... III”, 253.

nak tartotta, a közösségnek a nyelvvel szembeni magatartását, mint láttuk, a müncheni iskola az adott korban uralkodó eszmék, szellemi erők függvényének tekintette.

A költő együtt haladása a müncheni iskolával azonban egy ponton megszakadt. A nyelvtudományi idealizmus egyenlete: „Egyének újítanak, tömegek utánoznak”, bizonyosfajta elitizmusban csúcsosodik ki:

A nyelvi változásoknak és a kor műveltségi viszonyainak, szellemi áramlatainak kapcsolatára alapítják azt az alapelvüket, amely szerint a nyelv fejlődésében a fölsőbb, műveltebb társadalmi rétegeknek van főszerepük. A nyelv fejlesztése, tökéletesítése, finomítása a fölsőbb, műveltebb rétegből indul ki, az alsóbb, műveletlenebb társadalmi rétegek nemcsak nem fejlesztik a nyelvet, hanem inkább hagyják elszegényedni és elsatnyulni, ha magukra vannak hagyatva. Lerch azt mondja, hogy ez az eszme Vossler-től ered, aki leküzdötte az alsóbb, műveletlenebb néprétegek nyelvt teremő erejének romantikus túlbecsülését és a szellem, a művelődés fogalmának újra visszaszerezte az őt megillető becsületét a nyelvtudományban.⁷⁰

A „műveletlenebb rétegek”, a parasztság és a munkásság kizárása a nyelv alakítására hivatottak köréből nyilvánvalóan idegen volt József Attilától, aki épp egy olyan tanulmánnyal szállt vitába, amely a vosslerivel rokon felfogást vallott. A „gesunkenes Kulturgut”-tal, az „alászállott kultúrjavak”-kal József Attila szembeállította a „primitive Gemeinschaftskultur”-t, „a nép eredetien alkotó tevékenységét.”⁷¹ A néppártiság, amely nyelvi-művészeti téren jellemezte, világosan elkülöníti őt a müncheni iskola nyelvtörténeti „arisztokratizmusától”. Az így kialakult különbséget azonban nem szabad egyéni-kollektív ellentétévé tágítanunk és élesítenünk még akkor sem, ha az eltérésnek megvannak a következményei a költőnek a nyelvi-művészeti termékek alanyáról alkotott elképzeléseire nézve. Ha közelebről megvizsgáljuk e következményeket, egészen pontosan körülhatárolhatóvá válik a József Attila-i felfogás az egyén és a közösség szerepéről a nyelv és a művészet életében. A költő az alanyról a *termékre* helyezi át a hangsúlyt: „műérték szempontjából [...] közömbös, hogy a csodálatos tökélyű Odyszeiát vajon egy Homeros nevezetű egyénnek köszönhetjük-e vagy a barangoló kobzosok százainak”. A másik következmény, hogy a mű fő értékkritériumává a *forma egyetemességét* teszi: „jó művekről szólván, azoknak formája az egyetemes hasonmása s így kevesebb is bennük a személyi egyéniség”⁷²

A műközpontúság és a forma egyetemessége birtokában szembesíti egymással a nép- és a műköltészetet, azokat a műveket, amelyeknek ismerjük az alkotóját, s azokat, amelyeknek szerzője (szerzői) ismeretlen(ek). Megállapítja, hogy a népköltészet az egyetemeshez, a tökéleteshez úgy közeledik, hogy az egyszer megalkotott művet több személy átveszi, alakít rajta, csiszolja. A műköltő pedig úgy hozhat létre egyetemes műveket, ha kapcsolatba kerül a nép költői hagyatékával, a közösségi egyetemessel.

70 KLEMM, „Pozitivizmus ... I-II”, 21.

71 JÓZSEF, „Magyar Mű és Labanc Szemle”, 243.

72 Uo., 241–242, 242.

A remekműveket tehát, akár népköltészeti, akár műköltészeti jellegűek legyenek azok, mindig egyének alkotják, de a termék, amennyiben remekmű, fölébe emelkedik a múlónak, tökéletlennek, hibásnak, a csak személyi változathoz kötöttnek. Az elsődleges alkotóerő a nép, a közösség birtokában van, egyénei teremtik a népköltészetet és minden költészet alapját, a nyelvet.

Ez a demokratikus nyelvi-költészeti beállítottság József Attilában „narodnyik korszakában” fogalmazódott meg, de mindhalálig jellemző maradt gondolkodására, akkor is, amikor nem a „nemzeti törekvés”, hanem a munkásmozgalmi „társadalmi elv”, majd a népfrontos „közösségi eszme” vezette őt, mint ahogy a *Magyar Mű és Labanc Szemle* soraiban szinte előrelátóan formulázta:

Valamilyen nietzschei fölfogás a műköltészetet kedvesebbnek vélheti [...] Azonban mindenki, akit szemléletében akár a társadalmi elv és közösségi eszme, avagy felebaráti szeretet vezet, az a népballadák elnyomott dünnögőinek nyújtja a virágot.⁷³

A nyelvészeti idealizmus kínálta megoldás tehát, amely szerint az egyének újítanak, a tömegek pedig elutasítanak vagy megerősítenek, rokonítható József Attila felfogásával, azzal a kiegészítéssel, hogy a költő szerint az újító, alkotó egyének a tömegek soraiból kerülnek ki, nem műveltségük, magasabb társadalmi pozíciójuk, hanem manájuk, felidéző képességük révén válnak alkalmassá a teremtő tevékenységre.

A nyelvtudományi idealizmus tanítása és József Attila nyelvi-költészeti tárgyú fejtegetései sok ponton párhuzamosak egymással, a névvarázselmélet a nyelv dinamikus felfogásán alapul. Az *Ady-vízió*ban ez az egybeesés így valósul meg:

A szellemiség minőség s az ihlet tehát a legkisebb részében is az, a költemény legkisebb elemében is költemény. A költemény legkisebb eleme, része a szó, a szó tehát önmagában is költemény. De minthogy a költemény nem intuíció, a használt szó pedig az, nyilvánvaló, hogy a szó keletkezésekor volt költemény. Az ihlet (költészet) az a szellemiség, amely a szavakat, a nyelvet megteremtette.

A *Magyar Mű és Labanc Szemlé*ben pedig így összegez:

kultúra, költészet és nemzet tehát egymásban lelnek életre, azaz, a nemzeti közösségek a kultúra egységei.⁷⁴

---

73 Uo., 243.

74 JÓZSEF, „Ady-vízió”, 166; JÓZSEF, „Magyar Mű és Labanc Szemle”, 239.